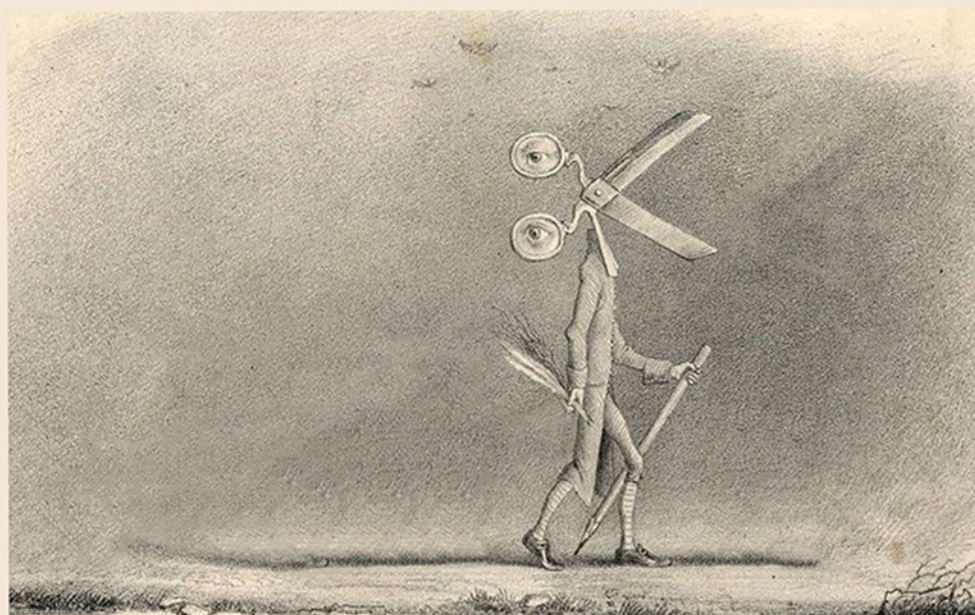

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Έλεγχος ιδεών και λογοκρισία
από τις απαρχές της ελληνικής τυπογραφίας
μέχρι το Σύνταγμα του 1844

Πρακτικά Συνεδρίου
Λευκωσία, 18-20 Νοεμβρίου 2015

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Πρακτικά Συνεδρίων 18

Έλεγχος ιδεών και λογοκρισία
από τις απαρχές της ελληνικής τυπογραφίας
μέχρι το Σύνταγμα του 1844

Πρακτικά Συνεδρίου
Λευκωσία, 18-20 Νοεμβρίου 2015

Επιμέλεια:
Έλλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Κατερίνα Δέδε,
Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ειρήνη Παπαδάκη

ΑΘΗΝΑ 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	9-12
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗΣ, Πρώιμες μορφές λογοκρισίας: Η αντιμετώπιση αντιφρονούντων και αιρετικών στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία	13-23
ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΟΥΛΒΑ, «... a cui la censura di simil opre leggitimamente appartenga». Η παράνομη λειτουργία τυπογραφείου εβραϊκών βιβλίων, αραβικών χαρτών, αραβικής γραμματικής και βιβλίου προσευχής στην Κεφαλληνία (ci. 1570)	25-43
ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΔΑΚΗ, «Del para non si vergogna»: Μηχανισμοί ιδεολογικού ελέγχου των ελληνικών εντύπων στη βενετική επικράτεια (16ος-18ος αι.)	45-92
ΝΙΚΟΣ Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Η λογοκρισία της Ιστορίας. Πρόσληψη και απόρριψη ενός ιστοριογραφικού έργου του 17ου αιώνα	93-105
ΕΛΕΝΗ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, «Κρεϊττον τὸ σιγᾶν»; Συμμόρφωση και αντίδραση στον έλεγχο της ελεύθερης έκφρασης πριν από την Ελληνική Επανάσταση	107-150
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Της λογοκρισίας τα συνδηλούμενα. Κωνσταντινούπολη, 15ος-19ος αιώνας	151-161
JACQUES BOUCHARD, Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος και η αυτολογοκρισία	163-172
ΜΙΛΤΟΣ ΠΕΧΛΙΒΑΝΟΣ, Για την αυτολογοκρισία ενός ηγεμόνα: Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος και τα <i>Φιλοθέου Πάρεργα</i>	173-192
ΚΩΣΤΑΣ ΣΑΡΡΗΣ, «Διορθώνοντας» την ακολουθία χρόνων: Τα ίχνη του Χρύσανθου Νοταρά στην έκδοση της <i>Ιστορίας του Δοσίθεου Ιεροσολύμων</i> (Βουκουρέστι, ci. 1722)	193-215
ΧΑΡΙΤΩΝ ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ, Άτυποι μηχανισμοί ελέγχου ιδεών στον νέο ελληνισμό κατά τον 18ο αιώνα: Η περίπτωση Ανθρακίτη και Βούλγαρη	217-237

ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Α κύριε, κύριε Μανδακάση! Σκέψεις για το παράπονο του Καισάριου Δαπόντε	239-248
ΙΛΙΑ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗ-SANGMEISTER, «Non admittitur impressio»: Η ελληνική βιβλιοπαργωγή και η βιεννέζικη λογοκρισία (1780-1832)	249-285
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΟΛΑΨΑΚΗΣ, Από τη βασιλεία στη ναπολεόντεια μοναρχία. Η γαλλική λογοκρισία στα ελληνικά και ελληνόθεμα βιβλία (1789-1814)	287-310
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ, Ορθόδοξη Εκκλησία και λογοκρισία: Η περίπτωση της ελληνικής μετάφρασης του <i>Robinson der Jüngere</i> του J. H. Campe	311-349
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταξύ λογοκρισίας και αυτολογοκρισίας. Η στάση των <i>Ελληνικών Χρονικών</i>	351-372
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΕΔΕ, Η ελευθεροτυπία ως «πρόβλημα» τα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους (1831-1837)	373-384
ΒΑΣΙΛΙΑ ΡΑΠΤΗ, Πολιτικές συγκρούσεις και λογοκρισία: Ο <i>Ελληνικός Καθρέπτης</i> (1832-1833)	385-395
MARIE-PAULE MASSON, Ο Παύλος Καλλιγιάς και η ελευθερία του Τύπου	397-405
ΜΑΡΙΛΙΖΑ ΜΗΤΣΟΥ, Ο «Νόμος περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου» και η λογοτεχνία (1837-1844)	407-423
ΜΑΡΙΑ ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Η τουρκική λογοκρισία στον ελληνικό Τύπο. Στοιχεία για τη δεκαετία 1880-1890	425-456
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	457

Η ελευθεροτυπία ως «πρόβλημα» τα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους (1831-1837)

«Είν' ελεύθερος ο τύπος φθάνει μόνον να μην βλάβης / της Αρχής τους Υπαλλήλους, / τους κριτάς, τους Υπουργούς μας, και των Υπουργών τους φίλους / είν' ελεύθερος ο τύπος, φθάνει μόνον, να μην γράψης».¹ Οι παραπάνω στίχοι του Αλέξανδρου Σούτσου αποτελούν την πλέον γνωστή αντίδραση (με το στοιχείο της υπερβολής που ενέχει η σάτιρα) στον νόμο του Καποδίστρια που δημοσιεύθηκε στις 29 Απριλίου 1831 με τίτλο «Ψήφισμα κανονίζον τα περί του τύπου».² Ως αιτιολογία για θέσπιση κανόνων σημειωνόταν «ότι η αρχή της ελευθερίας του τύπου, [...] δεν ενηργήθη μέχρι τούδε κατά διατάξεις κανονικάς [...]» και «ότι το ακανόνιστον τούτο του τύπου έγινεν αφορμή καταχρήσεων μεγάλων, αι οποία βλάπτουσι καιρίως τα ουσιωδέστερα του έθνους συμφέροντα». Επιγραμματικά να αναφέρουμε ότι το ψήφισμα επέβαλλε ουσιαστικά την εκ των προτέρων γνωστοποίηση μιας έκδοσης στις κυβερνητικές αρχές, την καταβολή χρηματικής εγγύησης, απαγόρευε τη δημοσίευση κειμένων που έθιγαν τη θρησκεία και τις αρχές της ηθικής, απαγόρευε επίσης τη συκοφαντία.³ Στις υποχρεώσεις του εκδότη περιλαμβάνονταν ακόμη η μη εκτύπωση κειμένων που στρέφονταν εναντίον των Δυνάμεων,

---

1. «Ο περί ελευθεροτυπίας κανονισμός, ή το τυποκτόνον ψήφισμα του Ι. Καποδίστρια» (Τον Μάιον του 1831), στο: Αλέξανδρος Σούτσος, *Πανόραμα της Ελλάδος μετά συνοπτικής βιογραφίας του εθνικού ποιητού* υπό Ε. Ιωαννίδου, Ερμούπολη: τύποις Ρενιέρη Πρίντζη, ²1875, σ. 4.

2. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, φ. 31(29.04.1831).

3. Στο *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος* (Νόμος της Επιδαύρου-Άστρος 1823) είχαν ήδη θεθεί τρεις όροι στο δικαίωμα των Ελλήνων για κοινοποίηση των απόψεων τους «και άλλως πώς, διά των τύπων»: «α'. Να μη γίνεται λόγος περί της Χριστιανικής θρησκείας, β'. Να μην αντιβαίνωσιν εις τας αρχάς της Ηθικής, γ'. Να αποφεύγωσι πάσα προσωπικήν ύβριν».

του καθεστώτος, καθώς και όσων προκαλούσαν απείθεια στους νόμους, ενώ ορίζονταν και οι ποινές σε περίπτωση παραβίασης των παραπάνω.

Η χρονική συγκυρία του ψηφίσματος δεν ήταν τυχαία. Σύμφωνα με την Αικατερίνη Κουμαριανού, «αποδυναμωμένος ο Τύπος από τις αντιξοότητες του πολέμου, πριν ακόμη προλάβει να διαμορφωθεί σε συγκροτημένο σώμα μέσα στη νεοελληνική κοινωνία και να κατοχυρωθεί, δέχθηκε την επέμβαση της εξουσίας, αποφασισμένης να τον εποπτεύει και να τον ελέγχει».⁴ Σε αυτό λοιπόν το αδιαμόρφωτο τοπίο το ψήφισμα ήρθε να θέσει νέους όρους, επικαλούμενο μάλιστα ότι «ακανόνιστον» είχε επιφέρει «καταχρήσεις». Ποιες ήταν ωστόσο οι εφημερίδες που είχαν εκδοθεί εντός του ελληνικού κράτους⁵ και είχαν βλάβει «τα ουσιωδέστερα του έθνους συμφέροντα»; Προφανώς, δεν ήταν η *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*⁶ (1825) η οποία αποτελούσε ημιεπίσημο όργανο της διοίκησης,⁷ δεν ήταν ούτε η γαλλόφωνη *Le Courrier de la Grèce*⁸ (1829), όργανο του ελληνικού κράτους που εκδιδόταν με σκοπό την ενημέρωση της διεθνούς κοινής γνώμης, των γάλλων και των άλλων ξένων που διέμεναν στην Ελλάδα. Δύσκολα επίσης θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει

4. Βλ. Αικατερίνη Κουμαριανού, «Ο Τύπος από το 1828 ως το 1832», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 12, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1975, σ. 586.

5. Μια από τις αναλυτικές καταγραφές των εφημερίδων και περιοδικών «του νεωτέρου Ελληνισμού» που εκδόθηκαν μεταξύ 1811-1874 είναι εκείνη του Στέφανου Κουμανούδη, η οποία έχει δημοσιευθεί με τίτλο «Ελληνική περιοδική δημοσιογραφία», στο *Οικονομική Επιθεώρησης* τ. 3, φ. 32 (Οκτ. 1875), σ. 346-355.

6. Η *Γενική Εφημερίς* εκδόθηκε το 1825 αρχικά στο Ναύπλιο και εν συνεχεία μεταφέρθηκε σε Αίγινα, Πόρο. Στις 18 Απριλίου 1832 η εφημερίδα μετονομάστηκε σε *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*. Περισσότερα βλ. Αικατερίνη Κουμαριανού, *Ο Τύπος στον Αγώνα*, τ. 1, Αθήνα: Ερμής, 1971, σ. ζζ'-οδ'· Έλλη Δρούλια-Μητράκου, «Γενική Εφημερίς της Ελλάδος», στο: Λουκία Δρούλια / Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, 4 τόμ., Αθήνα: Ι.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε, 2008, εδ' τ. 1, σ. 420-421.

7. Μετά την απομάκρυνση του υπεύθυνου συντάκτη της, Θεόκλητου Φαρμακίδη, το 1827, ο ρόλος της εφημερίδας είχε περιοριστεί στη δημοσίευση των επίσημων εγγράφων. Βλ. Κουμαριανού, *Ο Τύπος στον Αγώνα*, τ. 1, σ. οβ'.

8. Η εφ. *Le Courrier de la Grèce* εκδόθηκε στην Αίγινα την 1η Νοεμβρίου 1829 και διέκοψε την έκδοσή της την 1η Φεβρουαρίου 1832. Περισσότερα βλ. Έλλη Δρούλια-Μητράκου, «*Le Courrier de la Grèce*», στο: Δρούλια / Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ. 4, σ. 401-402.

ότι ήταν η *Αθηνά* (1831),⁹ η οποία κυκλοφόρησε μόλις τρεις μήνες –ένα έντυπο στο οποίο, όπως σημειώνει η Κουμαριανού, «αρμόζει ο χαρακτηρισμός του φύλλου γενικής παιδείας»–, ή η μόλις εκδοθείσα *Αιγιναία*¹⁰ (1831) η οποία πρόβαλε κυρίως το εκπαιδευτικό έργο του Καποδίστρια. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι στις «επιβλαβείς» εφημερίδες εντασσόταν η *Ανεξάρτητος Εφημερίς της Ελλάδος* (1827), η οποία ωστόσο στην πορεία είχε αλλάξει χαρακτήρα και είχε διακόψει την έκδοσή της δύο χρόνια πριν το εν λόγω ψήφισμα.¹¹

Οι εφημερίδες που είχαν αποτελέσει την κινητήρια δύναμη για το ψήφισμα φαίνεται πως ήταν εκείνες των οποίων ο Καποδίστριας είχε επιχειρήσει να εμποδίσει την έκδοση: η *Ηώς* (1830)¹² και ο *Απόλλων* (1831).¹³ Λαμβά-

9. Η εφ. *Αθηνά* εκδόθηκε στο Ναύπλιο τον Ιανουάριο του 1831 και διέκοψε την έκδοσή της τον Απρίλιο του ίδιου έτους. Βλ. Κουτσοπανάγου, «*Αθηνά*», στο: Δρούλια / Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, σ. 123-124· Ελένη Δ. Μπελιά, «*Η Ηώς και η Αθηνά του Ναυπλίου*», στο: *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών*, Αθήνα: Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, 1979, σ. 219-244.

10. Η εφ. *Αιγιναία* εκδόθηκε στην Αίγινα τον Μάρτιο του 1831 και διέκοψε την έκδοσή της τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Περισσότερα βλ. Αικατερίνη Κουμαριανού, «Ο Τύπος από το 1828 ως το 1832», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 12, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1975, σ. 587· Κουτσοπανάγου, «*Αιγιναία*», στο: Δρούλια / Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, σ. 145-146.

11. Η *Ανεξάρτητος Εφημερίς* εκδόθηκε από τον Παντελή Κ. Παντελή τον Ιούλιο του 1827 στην Ύδρα και αποτέλεσε, το πρώτο διάστημα, το αντίπαλο δέος της *Γενικής Εφημερίδος*. Από τον Απρίλιο του 1828, οπότε μεταφέρθηκε στην Αίγινα, ακολούθησε την πολιτική του Καποδίστρια. Περισσότερα βλ. Κουμαριανού, *Ο Τύπος στον Αγώνα*, τ. 1, σ. οε΄-οζ΄.

12. Η εφ. *Ηώς* εκδόθηκε από τον Εμμανουήλ Αντωνιάδη στο Ναύπλιο την 1η Φεβρουαρίου 1830. Τον Απρίλιο του ίδιου έτους μετά από ευθεία βολή εναντίον του Κυβερνήτη, η αστυνομία και ο διοικητής Ναυπλίου προχώρησαν στο κλείσιμο της εφημερίδας, ο εκδότης της παραπέμφθηκε σε δίκη με την κατηγορία ότι η κριτική που άσκησε στους υπουργούς έβλαπτε τη χώρα και υποκινούσε το λαό σε αποστασία. Η εφημερίδα επανεκδόθηκε τον Σεπτέμβριο και η έκδοση διακόπηκε εκ νέου με έγγραφο του δικαστηρίου. Ο Αντωνιάδης προσέφυγε και πάλι στη δικαιοσύνη και τον Απρίλιο του 1831 αθωώθηκε. Μετά τη δικαίωσή του εξέδωσε δύο ακόμα φύλλα πριν διακόψει οριστικά την έκδοση στις 25 Απριλίου. Βλ. Μπελιά, «*Η Ηώς και η Αθηνά του Ναυπλίου*», σ. 219-244· Αικατερίνη Κουμαριανού, «*Εμμανουήλ Αντωνιάδης*», στο: Δρούλια / Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, σ. 242-243· η ίδια, «*Η Ηώς*», τ. 2, σ. 382-384. Για μια νέα θεώρηση της *Ηούς* βλ. Γιάννης Κόκκωνας, «*Η Ηώς* (1830-1831) και ο *Εθνικός* (1832)», *Τεκμήριον* 9 (2010), σ. 11-43.

13. Η εφ. *Απόλλων* εκδόθηκε από τον Αναστάσιο Πολυζωΐδη στην Ύδρα τον Μάρτιο του

νοντας υπόψη ότι ο Καποδίστριας είχε έως τότε τον απόλυτο έλεγχο του Τύπου, καθιστώντας τον «μονοπώλιο της Κυβέρνησης»,¹⁴ η πολιτική ελέγχου μοιάζει να είχε ως στόχο να αποτρέψει εκ των προτέρων την έκδοση εφημερίδων, θεωρώντας τες δυνάμει «βλαπτικές». Με άλλα λόγια το «πρόβλημα» της ελευθεροτυπίας στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία δεν ήταν η ενδεχόμενη άσκηση αντιπολίτευσης από τις εφημερίδες αλλά η χωρίς έλεγχο έκδοσή τους.¹⁵ Σε μία συνολικότερη ερμηνεία του ψηφίσματος Καποδίστριας χρειάζεται ίσως να ληφθεί υπόψη ότι η κίνηση αυτή του κυβερνήτη υποδηλώνει ενδεχομένως την από πλευράς του κατανόηση της δύναμης του Τύπου, την οποία η ελευθεροτυπία μπορούσε να καταστήσει ανεξέλεγκτη.

Μετά το ψήφισμα συνέχισε απρόσκοπτα την έκδοσή της, εύλογα, η *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, ενώ εξακολούθησαν να εκδίδονται η γαλλόφωνη *Le Courrier de la Grèce* (έως τον Φεβρουάριο του 1832) και η *Αιγιναία* (έως τον Σεπτέμβριο του 1832). Μέχρι τις αρχές του 1832 ο στόχος του ψηφίσματος Καποδίστριας, για αμιγώς κυβερνητικό Τύπο, φαίνεται πως είχε επιτευχθεί. Την κατάσταση αυτή ήρθε να ανατρέψει τον Φεβρουάριο του 1832 η εφημερίδα *Αθηναία*,¹⁶ του Εμμ. Αντωνιάδη, τασσόμενη πολιτικά με τους συνταγματικούς του Ιω. Κωλέττη. Η έκδοση νέων τίτλων συνεχίστηκε –όχι πάντα απρόσκοπτα.

1831 (είχε προηγηθεί η απαγόρευση κυκλοφορίας του φύλλου που είχε εκδοθεί στο Ναύπλιο τον Ιανουάριο). Βλ. Χρήστος Κ. Λούκος, «Η δίωξη της εφημερίδας “Ο Απόλλων”», *Ο Ερασιστής* 53 (1971), σ. 200-218.

14. Λούκος, «Η δίωξη της εφημερίδας “Ο Απόλλων”», σ. 206.

15. Η περίπτωση της *Ηούς* είναι από αυτή την άποψη χαρακτηριστική, καθώς ο Εμμ. Αντωνιάδης ήταν ο πρώτος συντάκτης εφημερίδας με ιδιόκτητο τυπογραφείο, γεγονός που καθιστούσε εξαιρετικά δυσχερή τον έλεγχο της έκδοσης. Μάλιστα ο Αντωνιάδης υπογράμμισε το γεγονός αυτό στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας: «[...] διά να συντελέσω και εγώ εις την πρόοδον του πολιτισμού των συμπολιτών μου επεχείρησα την σύστασιν ενός τυπογραφικού καταστήματος, του κατά της βαρβαρότητος και τυραννίας ισχυροτέρου όπλου, εναντίον του οποίου πύλαι άδου ου κατισχύσουσι». Βλ. *Ηώς* (1.02.1830).

16. Η *Αθηναία*, «Εφημερίς πολιτική φιλολογική και εμπορική», εκδόθηκε στα Μέγαρα στις 13 Φεβρουαρίου 1832, εν συνεχεία, μετά την παραίτηση του Αυγουστίνου Καποδίστρια και τον σχηματισμό Προσωρινής Διοικητικής Επιτροπής τον Απρίλιο, μεταφέρθηκε στο Ναύπλιο, το 1833 διέκοψε την έκδοσή της και επανεκδόθηκε τον Μάιο του 1834. Βλ. Κουμαριανού, «Αθηναία», στο: Δρούλια / Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, σ. 122-123.

Τον Μάιο του ίδιου χρόνου ο Ανδρέας Παπαδόπουλος-Βρετός εξέδωσε τον δίγλωσσο *Ελληνικό Καθρέπτη*,¹⁷ ενώ η αντιβασιλεία, συνεχίζοντας την παράδοση του «κυβερνητικού» Τύπου, προχώρησε τον Ιούλιο στην έκδοση της *Le Moniteur Grec*,¹⁸ με στόχο την ενημέρωση της ξένης κοινής γνώμης (1832). Τέλος, τον Νοέμβριο ο Στάμος Τριανταφύλλης εξέδωσε στην Αίγινα ένα μόλις φύλλο της εφημερίδας *Εθνικός*,¹⁹ πριν το κλείσιμό της μετά από ενέργειες του Θεόκλητου Φαρμακίδη και εισήγηση του Ιάκωβου Ρίζου Νερουλού.²⁰

Ωστόσο, το 1833 τρεις νέοι τίτλοι θα εγκαινιάσουν την πορεία τους στον χώρο του Τύπου –και οι τρεις θα εκδοθούν στο Ναύπλιο, την πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους. Πρόκειται για την εφημερίδα *Ήλιος*²¹ του Παναγιώτη Σούτσο, που πρόσκειτο στο γαλλικό κόμμα και στήριζε απόλυτα την αντιβασιλεία, τον φιλικό προς το αγγλικό κόμμα *Τριπτόλεμο*²² και τον *Χρόνο*²³

17. Ο *Ελληνικός Καθρέπτης* διέκοψε οριστικά την έκδοσή του πριν την έκδοση του νόμου, τον Ιανουάριο του 1883. Για τα όσα είχαν προηγηθεί βλ. το κείμενο της Βάλλιας Ράπτη, «Πολιτικές συγκρούσεις και λογοκρισία: Ο *Ελληνικός Καθρέπτης* (1832-1833)» στον παρόντα τόμο, σ. 385-395.

18. Η εφ. *Le Moniteur Grec* εκδόθηκε τον Ιούλιο του 1832 στο Ναύπλιο από το «γαλλικό τμήμα» του Εθνικού Τυπογραφείου και διέκοψε την έκδοσή της τον Ιανουάριο του 1833. Υπεύθυνος σύνταξης ήταν αρχικά ο Κ. Δ. Σχινάς, ο οποίος αντικαταστάθηκε τον Αύγουστο του 1832 από τον Σπυρίδωνα Τρικούπη εξαιτίας αντιδράσεων που υπήρξαν για άρθρα που είχαν δημοσιευθεί στην εφημερίδα. Βλ. Δρούλια-Μητράκου, «*Le Moniteur Grec*», στο: Δρούλια / Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ. 4, σ. 434-436.

19. Η εφ. *Εθνικός* εκδόθηκε στην Αίγινα τον Νοέμβριο του 1832 βλ. Κόκκωνας, «*Η Ηώς* (1830-1831) και ο *Εθνικός* (1832)», ό.π., εδw σ. 26-35.

20. Βλ. Κόκκωνας, «*Η Ηώς* (1830-1831) και ο *Εθνικός* (1832)», σ. 35.

21. Η εφ. *Ήλιος* εκδόθηκε στο Ναύπλιο στις 23 Ιουνίου 1833 από τον Α. Αγγελίδη (τύποις) με συντάκτες τους Παναγιώτη και Αλέξανδρο Σούτσο ως «Εφημερίς πολιτική, φιλολογική και εμπορική». Αναλυτικά για την εφημερίδα βλ. Ελένη Φουρναράκη, *Η εφημερίδα Ήλιος του Παναγιώτη Σούτσο, 1833. Περιλήψεις - Ευρετήρια*, Αθήνα: EMNE, 1986.

22. Η εφ. *Τριπτόλεμος* εκδόθηκε στο Ναύπλιο στις 26 Ιουλίου 1833 και διέκοψε την έκδοσή της τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Σύμφωνα με τον εκδότη «Ο κυριώτερος σκοπός μου, καθώς εκφράσθην εις την προκήρυξιν της εφημερίδος μου, είναι η βελτίωσις της γεωργίας, των τεχνών και του εμπορίου» αλλά η εφημερίδα θα περιείχε «και νέα πολιτικά, προ πάντων δε τας πράξεις της Κυβερνήσεώς μας». Βλ. *Τριπτόλεμος* (26.07.1833).

23. Η εφ. *Χρόνος* εκδόθηκε στο Ναύπλιο την 1η Μαΐου 1833 ως «Εφημερίς πολιτική, φιλολογική και εμπορική» και διέκοψε την έκδοσή της στις 14 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους,

του Ιωάννη Φιλήμονα που απηχούσε τις απόψεις του ρωσικού κόμματος. Είναι φανερό ότι το τοπίο του Τύπου είχε αλλάξει στο ελληνικό κράτος. Η έκδοση νέων τίτλων –και μάλιστα με πολιτική πολυφωνία– δεν είχε αποφευχθεί με το ψήφισμα του Καποδίστρια και έμοιαζε πλέον δύσκολο να επιτευχθεί με έναν νέο νόμο.

Ο επόμενος νόμος, ο οποίος όμως δεν αφορούσε μόνο τον Τύπο αλλά τις εκδόσεις εν γένει, θεσπίστηκε δύο χρόνια αργότερα, στις 14 Σεπτεμβρίου 1833,²⁴ από την αντιβασιλεία και όριζε με λεπτομέρειες το νέο πλαίσιο λειτουργίας του Τύπου. Το κείμενο του νόμου δεν πρόκειται να παρουσιαστεί εδώ αναλυτικά, αλλά θα εστιάσουμε σε κάποια σημεία του. Πρώτον ότι όριζε εξαρχής πως «ο θέλων να μετέρχεται την λιθογραφίαν ή τυπογραφίαν [...] έχει χρέος να ζητή την άδειαν της Αρχής». Δεύτερον, ότι ο υπεύθυνος συντάκτης εφημερίδας ή περιοδικού, υποχρεούνταν να καταβάλει εγγύηση 5.000 δρχ. και τρίτον, ότι κάθε φύλλο εφημερίδας έπρεπε να κατατίθεται στο Επαρχείο πριν διανεμηθεί. Στο κεφάλαιο «Περί εγκλημάτων εκ της καταχρήσεως του τύπου», ως «εγκλήματα», συνοδευόμενα από τις ποινές που επέσυραν, ορίζονταν τα εξής: η πρόκληση στάσης ή απείθειας στους νόμους, η προσβολή της θρησκείας, της πολιτείας, των νόμων, η εξύβριση του βασιλιά και της βασιλικής οικογένειας, των επικεφαλής ξένων επικρατειών, των πρεσβευτών, της κυβέρνησης και των πράξεών της, των εκκλησιαστικών και δημοτικών αρχών, και τέλος, η προσβολή της «αστικής τιμής ενός άλλου διά λοιδοριών, ύβρεων, εμπαιγμών».

Ωστόσο, ο νόμος του 1833, επέβαλε έναν σοβαρό οικονομικό περιορισμό. Όπως αναφέρθηκε ήδη, οριζόταν εγγύηση 5.000 δρχ. για την έκδοση εφημερίδων. Από την υποχρέωση αυτή απαλλάσσονταν όμως οι εκδότες επιστημονικών και τεχνικών εφημερίδων και περιοδικών.²⁵ Στην πραγματικότητα στόχος φαίνεται πως ήταν ο περιορισμός εφημερίδων πολιτικού χαρακτήρα,

---

οπότε και δημοσιεύθηκε ο νέος νόμος περί Τύπου. Αναλυτικά για την εφημερίδα βλ. Έλλη Δρούλια, *Η εφημερίδα Χρόνος του Ιωάννη Φιλήμονα, 1833. Περιλήψεις-Ευρετήρια*, Αθήνα: EMNE, 2010.

24. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, φ. 29 (14.09.1833).

25. Ωστόσο, σε περίπτωση που δημοσίευαν άρθρο διαφορετικού χαρακτήρα, τους επιβαλλόταν πρόστιμο 100-200 δρχ. και υποχρεούνταν να καταβάλλουν την προβλεπόμενη εγγύηση των 5.000 δρχ. Βλ. άρθρο 8 του νόμου.

καθώς το χρηματικό τίμημα ήταν αρκετά υψηλό ώστε να αποτρέψει ανάλογα εκδοτικά εγχειρήματα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αιτιολογία της εγγύησης, καθώς το ποσό των 5.000, το οποίο θα έπρεπε να παραμένει σταθερό, θα χρησιμοποιούνταν για την πληρωμή προστίμων, εξόδων και αποζημιώσεων όσων προσβάλλονταν από την εκάστοτε εφημερίδα. Είναι προφανές ότι στο πνεύμα του νόμου του 1833 θεωρούνταν δεδομένο εκ των προτέρων ότι οι εφημερίδες πολιτικού χαρακτήρα θα προέβαιναν «σε κατάχρηση του Τύπου» και θα υπέπιπταν σε αδικήματα, βάσει των απαγορεύσεων που είχαν τεθεί. Το «πρόβλημα» της ελευθεροτυπίας είχε λάβει πλέον νέα χαρακτηριστικά: η κρατική εξουσία θεωρούσε αναπότρεπτη την έκδοση εφημερίδων, αλλά επικεντρωνόταν πια στην πολιτική ύλη τους, που φαινόταν να αποτελεί μια τακτική μη θεσμική αντιπολίτευση.²⁶

Προς στιγμήν φάνηκε ότι ο νόμος του 1833 κατάφερε να εκπληρώσει τον στόχο του. Στις νέες οικονομικές προϋποθέσεις οι εφημερίδες *Αθηνά*, *Χρόνος*, *Ήλιος* και *Τριπτόλεμος* δεν θα μπορέσουν να ανταποκριθούν.²⁷ Οι δύο πρώτες θα διακόψουν την έκδοσή τους αμέσως μετά τη δημοσίευση του νόμου, ο *Ήλιος* θα μετατραπεί για ένα διάστημα σε φιλολογική με άδοξο τέλος,²⁸ ενώ και ο *Τριπτόλεμος*, παρότι θα εγκαταλείψει την πολιτική ειδησεογραφία και θα δράξει «πάλιν το άροτρόν του και υπό την προστασίαν των Μουσών θα αρχίσει να σπέρη τον επιστημονικόν και φιλολογικόν σπόρον του»,²⁹ δεν θα επιβιώσει με αυτό τον χαρακτήρα.

26. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι όπως αναφέρει η Ελένη Φουρναράκη, *Η εφημερίδα Ήλιος*, σ. κγ': «η διαμάχη ανάμεσα στις εφημερίδες της εποχής, [...] εκφράζουν τόσο την πολυδιάσπαση που υπάρχει μέσα στους κόλπους των ευρύτερων κομματικών σχηματισμών («αγγλικό» «γαλλικό» και «ρωσικό» κόμμα) όσο και τις απόψεις, τα βιώματα και τις προσωπικές συμπάθειες ή αντιπάθειες των ίδιων των συντακτών τους».

27. Βλ. Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, Αθήνα: Α. Δημόπουλος, 1957, σ. 46.

28. Ο *Ήλιος* θα διακόψει την έκδοσή του μετά τη δημοσίευση του διατάγματος το 1833 για δύο περίπου εβδομάδες και θα επανεκδοθεί ως «Εφημερίς επιστημών, τεχνών φιλολογίας και εμπορίου» εγκαταλείποντας την πολιτική αρθρογραφία. Η εφημερίδα θα διακόψει οριστικά την έκδοσή της στις 15 Δεκεμβρίου 1833. Βλ. Φουρναράκη, *Η εφημερίδα Ήλιος*, σ. η'-θ'.

29. *Τριπτόλεμος* (1.11.1833).

Η έλλειψη όμως πολιτικών εφημερίδων δεν επρόκειτο να διαρκέσει πολύ. Τον Ιανουάριο του 1834 εκδόθηκε στο Ναύπλιο από τον Νικόλαο Σκούφο³⁰ ο *Σωτήρ*,³¹ ο οποίος αποτέλεσε το όργανο έκφρασης του Ιωάννη Κωλέτη.³² Τον Μάιο του ίδιου έτους επανεκδόθηκε η *Αθηνά* του Εμμανουήλ Αντωνιάδη που εκπροσωπούσε το αγγλικό κόμμα, τον Σεπτέμβριο κυκλοφόρησε στο Ναύπλιο η φιλοκαποδιστριακή *Εποχή*,³³ τον Νοέμβριο εκδόθηκε η *Εθνική*³⁴ του Κ. Μισουδάκη, η οποία αν και αρχικά είχε ταχθεί υπέρ του συντάγματος, γρήγορα η στάση της μεταστράφηκε και αποτέλεσε το όργανο έκφρασης του αντιβασιλέα Άρμανσπεργκ.

Δύο χρόνια αργότερα τρεις νέες εφημερίδες θα εμφανιστούν και θα δραματίσουν το δικό τους ρόλο στα πολιτικά πράγματα. Τον Μάιο του 1836

30. Για τον Νικ. Σκούφο βλ. Δέσποινα Θεμελή-Κατηφόρη, *Νικόλαος Σκούφος. Σχεδιάγραμμα βιογραφίας*, Αθήνα: ΕΜΝΕ-Μνήμων, 1990. Υπεύθυνος συντάκτης ήταν αρχικά ο Χ. Μιχαλόπουλος και από το δεύτερο χρόνο ο Αντ. Ιωαννίδης.

31. Η δίγλωσση (ελληνικά και γαλλικά) εφημερίδα *Ο Σωτήρ / Le Sauveur* «Εφημερίς πολιτική, φιλολογική και εμπορική», εκδόθηκε στο Ναύπλιο στις 14 Ιανουαρίου 1834 και στις 31 Μαρτίου 1835 μεταφέρθηκε στην Αθήνα, όπου και συνέχισε να εκδίδεται έως την οριστική διακοπή της στις 3 Νοεμβρίου 1838. Σχετικά με τον *Σωτήρα*, βλ. Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, σ. 43-44· Κουτσοπανάγου «Ο *Σωτήρ*», στο Δρούλια / Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ. 4, σ. 163-164.

32. Την πρώτη τριετία η εφημερίδα αγωνίστηκε με πάθος υπέρ των συνταγματικών ελευθεριών και αντιπολιτεύθηκε σφοδρά τον Άρμανσπεργκ, με αποτέλεσμα ο υπεύθυνος συντάκτης της να παραπεμφθεί σε δίκη πολλές φορές με την κατηγορία της προσβολής της Αρχής.

33. Η δίγλωσση (ελληνικά και γαλλικά) *Εποχή / L'Époque* εκδόθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου 1834 στο Ναύπλιο και ως υπεύθυνοι συντάκτες δηλώνονταν ο Γ. Μ. Βίκης και από τις 31.12.1834 ο Εμμ. Ν. Πρατικάκης. Διέκοψε την έκδοσή της για οικονομικούς λόγους στις 21 Μαρτίου 1835. Αναλυτικά για την εφημερίδα βλ. Τόνια Κιουσοπούλου, *Η εφημερίδα Εποχή, Ναύπλιο 1834-1835. Περιλήψεις - Ευρετήρια*, Αθήνα: ΕΜΝΕ, 1986.

34. Η δίγλωσση (ελληνικά και γαλλικά) *Εθνική / Le National* «Εφημερίς πολιτική, φιλολογική και βιομηχανική» εκδόθηκε στο Ναύπλιο την 1η Οκτωβρίου 1834, μεταφέρθηκε από τις 15 Νοεμβρίου 1834 στην Αθήνα, όπου και συνέχισε την έκδοσή της έως τη διακοπή της στις 27 Αυγούστου 1835. Σχετικά με την *Εθνική* βλ. Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, σ. 62-69· Γιούλα Κουτσοπανάγου «Εθνική», στο Δρούλια / Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ. 2, σ. 38-39.

εκδόθηκε στην Αθήνα ο *Ελληνικός Ταχυδρόμος*,³⁵ το ημιεπίσημο όργανο του Ρούντχαρτ,³⁶ τον Ιούλιο εκδόθηκε από τον Ν. Φορμάνο η βραχύβια και πολιτικά μετριοπαθής *Αναγεννηθείσα Ελλάς*³⁷ και, τέλος, τον Οκτώβριο εκδόθηκε η *Ελπίς*³⁸ του Κωνσταντίνου Λεβίδη, η οποία τάχθηκε εξ αρχής υπέρ της χορήγησης συντάγματος και επιτίθετο εναντίον των Βαυαρών ζητώντας την απομάκρυνσή τους από την Ελλάδα.

Ο μεγάλος αριθμός πολιτικών εφημερίδων που εκδόθηκαν μετά το 1833³⁹ –και μάλιστα με χαρακτήρα «εξωστρεφή», εάν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι ήταν όλες δίγλωσσες⁴⁰ καταδεικνύει ότι ο φραγμός που είχε

35. Η δίγλωσση (ελληνικά και γαλλικά) εφημερίδα *Ελληνικός Ταχυδρόμος / Le Courier Grec* «Εφημερίς πολιτική, φιλολογική και βιομηχανική» εκδόθηκε με υπεύθυνο συντάκτη τον Χ. Σακελλαρίου στις 22 Μαΐου 1836 και διέκοψε την έκδοσή του στις 10 Δεκεμβρίου 1842.

36. Βλ. John Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, τ. 1, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1997, σ. 313-314. Όχι τυχαία η εν λόγω εφημερίδα σε ένα από τα πρώτα της φύλλα θα κάνει λόγο για την κατάχρηση της ελευθεροτυπίας από μέρος των «λογογράφων» του Τύπου. Βλ. «Περί του περιοδικού τύπου εις την Ελλάδα», *Ο Ελληνικός Ταχυδρόμος* (26.05.1836).

37. Η δίγλωσση (ελληνικά και γαλλικά) *Αναγεννηθείσα Ελλάς / La Grèce Régénérée* «Εφημερίς πολιτική, φιλολογική και βιομηχανική» εκδόθηκε στην Αθήνα στις 10 Ιουνίου 1836 και διέκοψε την έκδοσή της στις 20 Φεβρουαρίου 1837.

38. Η δίγλωσση εφημερίδα (ελληνικά και γερμανικά) *Η Ελπίς / Die Hoffnung* εκδόθηκε στις 7 Οκτωβρίου 1836. Στις 16 Νοεμβρίου 1837 ο Λεβίδης δέχθηκε επίθεση από Βαυαρούς αξιωματικούς στο καφενείο «Ωραία Ελλάς». Το επεισόδιο αφηγήθηκε την επομένη στο φύλλο της *Ελπίδος*, οπότε και διακόπηκε η έκδοσή της. Επανεκδόθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1843 και διέκοψε την έκδοσή της στις 17 Σεπτεμβρίου 1868. Περισσότερα βλ. Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, σ. 40-43.

39. Την 1η Απριλίου 1837 εκδόθηκε και η *Φήμη*, «Εφημερίς του εμπορίου και των ειδήσεων» η οποία δημοσίευε σύντομες ειδήσεις, κοινοποιήσεις, διακηρύξεις κλπ. Το 1840 μετονομάστηκε σε *Ταχύπτερο Φήμη* και συνέχισε την έκδοσή της έως το 1866. Βλ. Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τ. 1, σ. 69. Klimis Mastoridis, *Casting the Greek Newspaper*, Θεσσαλονίκη: ΕΛΙΑ, 1999, σ. 184.

40. Η έκδοση των νέων εφημερίδων ως δίγλωσσων είναι ένα ζήτημα που χρήζει διερεύνησης. Το γεγονός ότι μία από αυτές, ο *Σωτήρ*, διευκρίνισε ήδη από το πρώτο της φύλλο ότι το γαλλικό κείμενο δεν θα αποτελούσε πιστή μετάφραση του ελληνικού, μας οδηγεί σε σκέψεις για το κατά πόσον ήταν τυχαία η πρακτική της δίγλωσσης έκδοσης. Η αντιπαραβολή των κειμένων αυτών, που εκκρεμεί, θα έδινε απάντηση σε ανάλογους προβληματισμούς.

επιχειρηθεί να τεθεί με τον νόμο της αντιβασιλείας δεν είχε το αποτέλεσμα που είχαν οραματιστεί οι εμπνευστές του. Οι εφημερίδες όχι μόνο συνέχισαν να έχουν πολιτικό χαρακτήρα –και μάλιστα να αποτελούν όργανα έκφρασης των κομμάτων– αλλά πλέον η κριτική τους είχε αρχίσει να στοχεύει ακόμα και την ίδια την αντιβασιλεία, προκαλώντας την αντίδραση της τελευταίας, η οποία αξιοποίησε όλες τις δυνατότητες δίωξης που της παρείχε το νομικό της πλαίσιο.

Σε αυτήν την κατάσταση πολυφωνίας βρισκόταν ο Τύπος όταν δημοσιεύθηκε, τον Νοέμβριο του 1837,⁴¹ ο νόμος «Περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου» του Όθωνα. Πρόκειται επί της ουσίας για «εξειδίκευση» του νόμου του 1833⁴² για μία σειρά αδικημάτων που σχετιζόνταν με την εξύβριση του βασιλιά και της βασιλικής οικογένειας, των ξένων ηγεμόνων και κυβερνήσεων, με πράξεις που αντίκειντο στους νόμους, και στον σεβασμό προς τις αρχές, όπως και για προσβολές κατά της τιμής. Σε ότι αφορά τον Τύπο, δύο είναι τα σημεία τα οποία παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον: πρώτον, ο συγγραφέας ενός άρθρου καθίστατο πλέον εξίσου υπεύθυνος με τον εκδότη για τα γραφόμενα, σε αντίθεση με τον νόμο του 1833 που όριζε ως υπεύθυνο τον εκδότη (υπεύθυνο συντάκτη). Και δεύτερον ότι με τον νόμο του 1837 ορίζονταν λεπτομερώς οι προϋποθέσεις τις οποίες έπρεπε να πληροί κάποιος προκειμένου να λάβει την άδεια του υπεύθυνου συντάκτη. Πέραν κάποιων εύλογων προϋποθέσεων (ιθαγένεια, ηλικία, φυσική και νοητική ικανότητα) δεν γινόταν δεκτός ως υπεύθυνος συντάκτης «Όστις δεν δύναται να αποδείξη ότι εδιδάχθη τουλάχιστον την αρχαίαν ελληνικήν γλώσσαν εις οποιονδήποτε διδάσκαλον· μετά δε πέντε έτη από της εκδόσεως του παρόντος νόμου, ότι συνεπλήρωσε τα σπουδάς του εις έν πανεπιστήμιον εντός ή εκτός του κράτους». Επίσης δεν γινόταν δεκτός «όστις κατεδικάσθη άπαξ εφ' οιωδήποτε κακουργήματι ή τετράκις επί πλημμελήματι του τύπου». Προκειμένου ωστόσο να είναι υπεύθυνος συντάκτης

41. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ. 57 (23.11.1837).

42. Μία σειρά από άρθρα που αφορούν την «εξύβριση του Βασιλέα» παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ενδεικτικά αναφέρουμε το άρθρο 4: «Όστις αποδώσει εις τον Βασιλέα το όνειδος, ή την ευθύνην των πράξεων της Κυβερνήσεώς του, τιμωρείται με φυλάκισιν ενός μηνός μέχρις ενός έτους, και με χρηματικήν ποινήν εκατόν μέχρι πεντακοσίων δραχμών».

απαιτούνταν η έκδοση από το δικαστήριο, βάσει διαδικασίας που οριζόταν, εγγράφου αναγνωριστικού της ικανότητάς του.⁴³

Ο καθορισμός των παραπάνω προϋποθέσεων δεν φαίνεται πως ήταν τυχαίος. Μία τουλάχιστον από τις εκδιδόμενες εφημερίδες παρουσίαζε ως υπεύθυνο συντάκτη πρόσωπο άλλο από εκείνο που είχε στην πραγματικότητα την ευθύνη της έκδοσης. Εννοούμε τον Σωτήρα, πίσω από τον οποίον «κρυβόταν» ο Νικόλαος Σκούφος. Ιδιαίτερα καυστικός σχετικά με το φαινόμενο των «κρυφών εκδοτών» υπήρξε για μια ακόμα φορά ο Αλέξανδρος Σούτσος, ο οποίος έγραφε στην *Ελληνική Πλάστιγγα* στις 25 Αυγούστου του 1836 «το δικαστήριο κατεδίκασε τον μεν Αντώνιον Ιωαννίδην (όστις ουδέ εις τον ύπνον του είδε ποτέ πώς γράφουν) εις ενός έτους φυλακήν, τον δε Νικόλαον Σκούφον (όστις ηξεύρει με ξένα χρήματα να πληρώνη) εις πρόστιμον δύο χιλιάδων δίδον εις αυτόν πλήρη εξουσίαν να προσβάλη όποιον εις το εξής θέλη, με συμφωνία όμως να σύρη από καιρόν εις καιρόν συναλλαγματικής [...] διά την αναπλήρωσιν των πεντακισχιλίων δραχμών της εγγύησης του Σωτήρος». Το παραπάνω παράθεμα αποκρυπτογραφεί ενδεχομένως τις προϋποθέσεις περί εγγραματοσύνης που έθετε ο νόμος του 1837.

Είναι φανερό ότι ο Όθωνας βρισκόταν πλέον αντιμέτωπος με ένα νέο φαινόμενο που έθετε το «πρόβλημα» της ελευθεροτυπίας με διαφορετικούς όρους: το φαινόμενο αυτό ήταν η πολυφωνία των εφημερίδων και μάλιστα η κομματική πολυφωνία που εκφραζόταν μέσω αυτών. Η λογοκρισία δηλώνει υπόρρητα τον φόβο της εξουσίας απέναντι στον Τύπο. Ο φόβος αυτός ωστόσο δεν αφορά μόνο τα γραφόμενα στις εφημερίδες, αλλά την απήχηση που αυτά έχουν στο κοινό, με άλλα λόγια στην διαμορφούμενη κοινή γνώμη. Ίσως εν τέλει η νομοθεσία αντικατοπτρίζει τον φόβο μπροστά στη δύναμη του Τύπου, σε αυτό που μέσα στον 19ο αι. θα αποκληθεί «Τέταρτη Εξουσία».

Όσα εξετάσαμε έως τώρα αφορούν την στάση της εκάστοτε εξουσίας απέναντι στην ελευθεροτυπία. Ποια ήταν ωστόσο η στάση των ίδιων των

---

43. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ο εν λόγω νόμος παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το 1926, οπότε καταργήθηκε με νομοθετικό διάταγμα, επανήλθε σε ισχύ το 1929 και καταργήθηκε εν τέλει το 1931 με την έκδοση νέου νόμου. Βλ. Μιχάλης Τσαπόγας, «Περίγραμμα της ελληνικής νομοθεσίας περί Τύπου», στο: Δρούλια / Κουτσοπανάγου, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου*, τ. 4, σ. 482.

εφημερίδων; Η αυτονομία. Η εξύμνηση της ελευθεροτυπίας αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο όλων των φύλλων, ανεξαρτήτως «πολιτικού χρώματος». Έχει ενδιαφέρον ωστόσο, ότι την ίδια περίοδο οι εφημερίδες συζητούν ένα άλλο ζήτημα: Διατηρώντας η κάθε μια από αυτές ως αποκλειστικό πρόνομο την «ανεξαρτησία» των απόψεων που διατυπώνει, κατηγορεί τις «συναδέλφους» της –εστιάζοντας μερικές φορές την κριτική της σε κάποια συγκεκριμένη– ως φερέφωνο συγκεκριμένων προσώπων, φατριών, κομμάτων. Η συμπίεση εφημερίδων και κομμάτων μοιάζει να προκαλεί αμηχανία, ακόμα και στις ίδιες τις εφημερίδες, κυρίως εξαιτίας της πολυφωνίας που αναδεικνύεται. Το κατά πόσο η κριτική που διατυπώνεται μεταξύ των εφημερίδων δεν είναι παρά κριτική –συνήθως κατεδαφιστική– που αφορά ουσιαστικά τη «διασπαστική» λειτουργία των κομμάτων, είναι ένα θέμα που χρήζει διερεύνησης.

Περισσότερο ενδιαφέρον είναι ωστόσο ένα άλλο σκέλος του προβληματισμού για τον ρόλο του Τύπου που παρουσιάζεται στις εφημερίδες και το οποίο αποτελεί συνήθως επέκταση των όσων αναφέρθηκαν παραπάνω. Σε αυτό το σκέλος η έκδοση των εφημερίδων δεν σχετίζεται μόνο με πολιτικά κίνητρα, αλλά κίνητρα προσωπικού συμφέροντος: κατάληψη δημόσιας θέσης, προσπορισμός χρημάτων μέσω εκβιασμών από δημοσιεύματα που στρέφονται εναντίον συγκεκριμένων προσώπων. Σε αυτή την οπτική οι εφημερίδες –σωστότερα, οι εκδότες τους– δεν επιζητούν να ασκήσουν κριτική ή να «εκπαιδεύσουν» τους αναγνώστες τους αλλά να ωφεληθούν οικονομικά, με αποτέλεσμα οι απόψεις τους να εξαρτώνται απόλυτα από τον εκάστοτε χρηματοδότη. Η άποψη ότι οι εφημερίδες είναι αργυρώνητες που διατυπώνεται σχεδόν ρητά, προκαλεί εντύπωση αλλά και προβληματισμό γύρω από την αυτοεικόνα των εφημερίδων, οι οποίες μοιάζει να απαξιώνουν οι ίδιες τον ρόλο τους. Μήπως λοιπόν η ελευθεροτυπία δεν αποτελούσε εν τέλει «πρόβλημα», που έπρεπε να διευθετηθεί νομοθετικά, μόνο για την κρατική εξουσία, αλλά αποτελούσε «πρόβλημα» σε ένα αχαρτογράφητο περιβάλλον και στην αναδυόμενη και ενδεχομένως ανέτοιμη να διαχειριστεί τη δύναμή της «Τέταρτη Εξουσία»;